

SAMLAREN

T I D S K R I F T

F Ö R

S V E N S K L I T T E R A T U R H I S T O R I S K
F O R S K N I N G

NY FÖLJD. ÅRGÅNG 32

1951

U P P S A L A 1 9 5 2

S V E N S K A L I T T E R A T U R S Ä L L S K A P E T

UPPSALA 1952

ALMQVIST & WIKSELS BOKTRYCKERI AB

528924

När det gäller den allmänna belysningen av Agnes von Krusenstjernas litteraturhistoriska situation nöjer sig författaren med allmänna konstateranden, som t. ex. att hon »hörde till avantgardisterna» (sid. 269). Här skulle man ha önskat en större precision, och det är inte osannolikt, att en närmare granskning av Sprengels betydelse för Agnes von Krusenstjernas diktning skulle ha gett resultat, som medfört en korrigering av bilden. David Sprengels litterära sympatier låg i sekelslutsmiljön. Han hyllade 80-talister som Strindberg och Ola Hansson och individualistiska dekadenter som d'Annunzio. Han omhuldade ett hat mot den svenska kulturmiljön, i släkt med det som rådde bland bohemerna i den Strindbergska 90-talskretsen, och han kom själv att gå i frivillig landsflykt liksom flera av dessa. Den stora Pahlenfejden, som författaren utförligt refererar, för tankarna till sådana tidigare evenemang i vår litteratur som Giftasåtalet och åtalet mot Frödings Stänk och flikar; dess mest påfallande motsvarighet torde vara striden i Norge om Hans Jägers Fra Kristiania-Bohemen, vars erotiska anarkism och sinnlighetsidealism visar släktskap med Agnes von Krusenstjerna. Man kan också peka på en bok som Ola Hanssons *Sensitiva amorosa*, i många avseenden en föregångare till Agnes von Krusenstjernas erotiska analys. Hos Hanssons väninna Stella Kleve möter man, uttryckligare än hos Ellen Key, föregångerskor till Tony och Angela, kvinnor vilkas hela liv kretsar kring erotiken — en överensstämmelse, vars intresse inte minskas av den konstnärliga distansen mellan de bägge författarinnorna. Då det gäller incestmotivet hänvisar Lagercrantz till en psykoanalytiker, Otto Rank, men inte till Wagner och dennes lärjunge Thomas Mann. På en mängd punkter synes sålunda Agnes von Krusenstjernas diktning litteraturhistoriskt sett peka bakåt, mot sekelskiftsmiljön. Om författaren hade underkastat detta perspektiv en granskning, skulle han möjligen ha kommit till resultat, som på ett säkrare sätt infogat Agnes von Krusenstjerna i det litteraturhistoriska sammanhanget.

Trots de antydda metodiska bristerna och trots ofullständigheten i den litteraturhistoriska belysningen framstår emellertid Olof Lagercrantz' avhandling om Agnes von Krusenstjerna som ett märkligt pionjärbete. Svagheter får delvis sin förklaring, om man betänker författarens för en avhandlingsskribent ovanliga situation i förhållande till sitt ämne, och de uppväges väsentligen av hans intima kännedom om materialet, hans psykologiska inlevelseförmåga och konstnärliga gestaltningskraft.

Gunnar Brandell.

HOLGER FRYKENSTEDT, *Atterboms sagospel Lycksalighetens ö — En poesiens historia och en tragedi över fantasien i belysning av romantikens litteraturhistoria, filosofi, estetik och mytologi*. Akad. avh. (Sthlns högskola), Lund 1951.

Holger Frykenstedts avhandling om Atterboms sagospel *Lycksalighetens ö* behandlar ett ämne, som sedan länge räknats till de svåraste i svensk litteraturhistoria. Författaren har satt som sin uppgift att tolka innebörden i Atterboms sagospel utifrån skaldens idéhistoriska förutsättningar och därmed nå fram till den dolda allegoriska meningen i diktverket, en uppgift som ingen forskare hittills så direkt gripit sig an med, trots att Atterboms romantiska meningsfränder utan tvekan räknade med existensen av en sådan allegorisk undermening i sagospelet. Frykenstedt har gått till detta verk med en omfattande beläsenhet både i romantikens idéhistoria i allmänhet och i Atterboms teoretiska författarskap. Resultatet av hans forskning framläggs inte bara i avhandlingen utan dessutom i två andra arbeten, det ena, »Atterboms kunskapsuppfattning», tidigare publicerat, och det andra, »Atterboms livs- och världsåskådning i belysning av den transcendentala idealismen», utkommande samtidigt med avhandlingen.

Denna omfattande uppläggning av Frykenstedts studier har medfört, att han i vissa avseenden i avhandlingen tvingas stödja sig på resultat som framläggs i de bägge andra skrifterna, vilket delvis gör avhandlingen svårtillgänglig. Härtill kommer en del brister i det formella och i kompositionsavseende. Sålunda inleder författaren sitt arbete med ett avsnitt om tio sidor, där Atterboms situation och intressen vid tiden för sagospelets koncipiering tas upp till en översiktlig framställning. Man kunde ha önskat denna bakgrund betydligt fylligare, särskilt som författaren — med full rätt — karakteriserar Atterbom som »en europeisk poet»,

vilket synes påkalla en utförligare skildring av den europeiska situationen. I detta inledande avsnitt förekommer heller inte några källhänvisningar, vilket är ägnat att väcka förvåning, eftersom där kommer fram flera nya uppgifter om Atterbom. Vid disputationen visade det sig dock, att författaren hade fullgod täckning för vissa mera påfallande uttalanden.

En viss kritik ur kompositionssynpunkt kan också riktas mot det första kapitlet med rubriken »Några förberedande undersökningar för en analys av Atterboms sagospel Lycksalighetens ö.» Där redogöres för Atterboms uppfattning av sagan som en symbolisk diktart, hans allegori- och symbolbegrepp, hans begrepp om människans historia i antropologisk belysning, hans sedan gammalt kritiska inställning till idealestetiken och den förromantiska sentimentaliteten och dessutom en hel rad andra förhållanden, som föga beaktats av den tidigare forskningen. Åtskilligt av detta stoff tas emellertid i avhandlingens senare partier upp till förnyad och utförligare behandling, varvid författaren också får tillfälle att nyansera vissa uttalanden i första kapitlet. Sålunda heter det på sid. 51 med en definition av avhandlingens grundtanke, att Atterboms sagospel Lycksalighetens ö är en symbolisk gestaltning av fantasiens tragedi, vartill stoffet delvis hämtats ur poesiens historia. »I en symbolisk framställning avspeglar han (Atterbom) det drama han med sin utpräglade spekulativa historiesyn funnit utspelas i historien själv.» På sid. 188 i tredje kapitlet uttalar sig författaren mera nyanserat och konstaterar, att man på många håll i sagospelet snarare hittar »skärvor av en sådan poesiens historia än man spårar en kontinuerlig utveckling av denna».

Förf. tolkar sålunda dramat i första hand mot bakgrunden av Atterboms filosofiska och historiska åskådning och anser sig kunna bortse från den av tidigare forskare, särskilt Albert Nilsson och Gunnar Axberger, med kraft hävdade uppfattningen, att Lycksalighetens ö skulle innebära vittnesbördet om en självprövning och en omsvängning hos Atterbom. Man skulle i avhandlingen ha önskat en mera ingående diskussion av denna punkt. Frykenstedt tar endast i förbigående upp t. ex. Axbergers resultat till behandling, men då det här rör sig om två synpunkter, som knappast utan vidare går att förlika, skulle man varit intresserad av att få förf:s position klargjord. Anmärkningsvärt är också att Frykenstedt ingenstades anför det av Carl Santesson framdragna brevyttrandet från Atterbom till Brinkman (Samlaren, 1947 sid. 29) där det — vid tiden för avslutandet av Lycksalighetens ö — heter: »Den (indirect) religiösa tendensen af idéens slututveckling är numera det enda, som dervid intresserar mig. — Jag lefde den tiden (1822) mera i *phantasiën*, än i *hjärtat*; nu förhåller det sig tvertom.» Här uttrycker sig Atterbom själv på ett sådant sätt, att man ofrånkomligen borde fråga sig, om det bakom Lycksalighetens ö inte ligger en utveckling i religiös och etisk riktning. Om författaren hade underkastat denna aspekt en närmare granskning skulle han möjligen ha funnit, att en del av den idéskridning som i avhandlingen betecknas som skildringen av en *historisk* utveckling i själva verket betingats av en *psykologisk* förskjutning hos Atterbom.

I avhandlingens andra kapitel »Sagospelets första äventyr — en symbolisk gestaltning av den tidigare romantiska epoken i poesiens historia — i idéhistorisk belysning» tillämpar författaren sin grundtanke på innehållet i det första äventyret. Enligt Frykenstedt framstår Astolf i detta avsnitt som en representant för den nordiska diktningen, och Florio symboliserar den sydländska romansen som ej kunde växa sig stark och bli konstdiktning i Norden. Författaren belyser sago-spelets innebörd med omfattande referat ur Atterboms teoretiska skrifter, och hans framställning är i stora drag övertygande. Särskilt fäster man sig vid det avsnitt, där Astolfs dröm göres till föremål för en djupgående analys och dess symboler, på ett långt fylligare sätt än som varit möjligt för tidigare forskning, ställes i belysning av Atterboms filosofi.

Redan här ligger emellertid vissa invändningar nära till hands, som längre fram i arbetet åter gör sig gällande. Mängden av belägg och slående sammanställningar gör det utan tvekan sannolikt, att Atterbom — som Frykenstedt hävdar — hade det litteraturhistoriska skeendet i tankarna då han utformade de flesta partierna i Lycksalighetens ö. Detta hindrar inte, att man ställer sig skeptisk inför den stränga kronologisering, som Frykenstedt genomför. Atterbom uppfattade ju historien som ett dialektiskt förlopp, där likartade skeden då och då återkom. Den materialistiska upplysningsfilosofien t. ex. betraktade han som andens fiende, vare sig den yttrade sig i skolastisk rationalism eller i voltairiansk antiklerikalism. Måste man då anta, att han, då han formade livläkarens gestalt i första äventyret,

uteslutande hade den medeltida upplysningen i tankarna? »Forskningen, skriver Frykenstedt (sid. 66), har velat se honom såsom en representant för upplysningstiden, men detta vore att fränkänna Atterbom historiskt sinne, det bleve i så fall fråga om en ren anakronism och förrycker dessutom hela sagospelets idé.» Det är hos hovläkaren fråga om »en scientia rationalis i Occams betydelse» (sid. 68). Ovedersägligen finns det emellertid i första äventyrets miljö åtskilligt som för tanken till 1700-talet, och Frykenstedts teori synes förutsätta att Atterbom i stället gjort sig skyldig till anakronismer av mera påtagligt slag, t. ex. då han talar om »en brusande cascade af punsch» (Lycksalighetens ö I, sid. 10), »riksmuseum» (sid. 10), »termometern» (sid. 14) o. s. v.

Också i tredje kapitlet »Lycksalighetens ö — en symbolisk framställning över 'det Skönas fall' och dess följder i poesiens historia» hör tolkningen av Atterboms poetiska symbolvärld till det mest övertygande. Sålunda granskas de symboliska inslagen — Fenix, näktergalen, Niobeskulpturen — i sagospelets andra äventyr mot bakgrunden av romantikens filosofiska spekulation och utpräglat konstruktiva historiesyn. Enligt författaren har Atterbom i andra äventyret allegoriskt velat skildra det »poesiens fall», som ägde rum vid slutet av medeltiden och början av nyare tiden och varvid den äkta romantiska diktningen urartade till en tom estetisk lek. Tredje kapitlet torde höra till de bäst sammanhållna avsnitten även ur kompositionssynpunkt. Även här gäller betänkligheterna närmast den »poesi-historiska» grundsynen. Då Frykenstedt i avsnittet om livet på Lycksalighetens ö vill tolka in ett historiskt skeende — han talar om »utvecklingen» på ön — befinner han sig i påtaglig konflikt med en av fabelns grundtankar, enligt vilken Lycksalighetens ö är ett skönhetsrike, som undandragits tidens valde.

I fjärde kapitlet »Några synpunkter på sagospelet Lycksalighetens ö som ett atterbomskt inlägg i samtidens stora fråga om estetiskt eller heroiskt ideal» tar författaren upp frågan om sagospelets tendens ur en viktigare aspekt. Härvid kommer en hel del frågor upp till behandling, som för överskådlighetens skull borde ha ventilerats redan i de inledande avsnitten. Detta gäller särskilt den brytning mellan »heroiskt» och »estetiskt ideal», som av författaren skisseras mot en omfattande europeisk bakgrund och med utnyttjande av resultat inom nyare tysk forskning, särskilt hos Obenauer. Sagospelets anti-estetiska tendens är enligt förf. ett logiskt uttryck för den av Schelling och Goethe präglade uppfattning, som Atterbom redan tidigt tillägnat sig. Detta är ett av de bärande motiven i avhandlingen, och det vill synas som om förf. på ett övertygande sätt förmått styrka sin uppfattning. Avsnittet i sagospelet om hyperboréernas republik blir i enlighet med denna uppfattning inte något tillfälligt inslag i dramat utan en logisk följd av den historiefilosofiska grundsyn som Atterbom ville ge uttryck åt. Poesiens förfall utmynnar slutligen också i ett idéernas och statslivets förfall.

I femte kapitlet »Nyx och hennes uppgörelse med Felicia i belysning av sago-spelets grundidé» tar förf. upp en av atterbomforskningens mest omstridda frågor, nämligen frågan om innebörden av Nyx-symbolen. Författarens rika filosofiska beläsenhet ger honom möjligheter till en fullständigare belysning på denna punkt än som tidigare skett, och han kan därvid också korrigera den av Albert Nilsson framförda meningen, att i Nyxsymbolen en nyplatonisk tankeströmning skulle avspegla sig. Förf. betonar skillnaderna mellan Atterboms schellingska och platoniska uppfattning å ena sidan, å den andra Stagnelius' mera teosofiska och nyplatoniskt färgade. Utan att utgöra något definitivt svar på frågan om det centrala spekulativa innehållet i Lycksalighetens ö torde detta avsnitt få bedömas som en aktningvärd fördjupning inom atterbomforskningen.

I sjätte kapitlet, »Sagospelets avslutande äventyr i belysning av Atterboms estetiska och eskatologiska åskådning», vidareutvecklar förf. tankegångar som redan tidigare skymtat i avhandlingen. För Atterbom och Schelling gränsade den metafysiska spekulationen till den historiska och antropologiska, som i sin tur mynnar ut i ett eskatologiskt perspektiv. Atterboms historiesyn var inte endast tillbakablickande utan också riktad mot framtiden. Hans granskning av poesiens historia för fram till den eskatologiska morgonrodnadsdrömmen om en ny diktning och en förestående vändpunkt i människans historia. Nyx' förvandling till Teophania tolkas av förf. som det symboliska uttrycket för den poesiens förvandling till en förening av vishet och religion som Atterbom, stödd på Schelling, väntade sig. Vissa allusioner i sagospelets sista parti, särskilt på Byron och Novalis, tycks förf. bekräfta, att Atterbom här tänker på sin egen tid och den poesi-historiska situation, vari sagospelet skulle inträda som en faktor.

Som torde framgå av referatet för Frykenstedt i sin avhandling fram en ny och energiskt hävdad syn på Lycksalighetens ö. Den djärvhet med vilken han ställt sina problem och den målmedvetenhet han lagt i dagen vid deras behandling är avhandlingens mest förtjänstfulla drag. Emellertid finns det mycket få direkta vittnesbörd om hur Atterbom själv ville fatta den esoteriska innebörden av sitt drama, och dessa uttalanden medger olika tolkningar. Förf. har i sin allegoriska tydning axlat en mycket stor bevisbörda, och det ligger i sakens natur att man på vissa punkter kan finna hans tes renodlad i förhållande till den osäkerhet som måste vidlåda bevisföringen. Ibland kan förf. ertappas med att pressa sitt material över hövan för att konstruktionen skall stämma. Så har t. ex. referatet av de gängse romantiska teorierna om orientalismens betydelse vid tiden för korstågen (sid. 147—149) inte full täckning i de anförda beläggställena.

Om man sålunda kan göra anmärkningar mot avhandlingen på det formella planet och dessutom sätta vissa frågetecken i marginalen även då det gäller det sakliga innehållet, rubbas därigenom inte det förhållandet, att avhandlingen som helhet vittnar om en lärdom, ett skarpsinne och en rikedom på nya uppslag som inte hör till det vanliga. Det torde ännu vara för tidigt att i detalj avgöra vad som kommer att bli bestående av författarens resultat, men så mycket kan konstateras, att avhandlingen fört atterbomsforskningen ett stort steg framåt genom författarens energiska sätt att gå rakt på de allra väsentligaste problemen och därvid icke sky någon möda i syfte att belysa dem utifrån Atterboms och romantikens egna förutsättningar.

Gunnar Brandell.
